

Сергей Герджиков

Перцептивно време

Публикувано в сп. *Философски алтернативи*, V, 4/1996, 63–70

Това е опит за нов анализ. Животът е не само качество (*Erlebnis*), а и форма на ейдетичната структура на интендиращото съзнание. *Жива форма е онази, чието движение е синтез на самата форма (ентелехия).*

Съзнанието, доколкото е живо, има динамика, която е насочена към синтез на самото съзнание с неговата форма. Това значи някакво „натрупване”, разширение, експанзия на съзнанието. Ако съзнанието е изчезващо спонтанно, експанзията е динамика на неговото възстановяване.

„Потокът на съзнанието”, който знаем в себе си, е поток на съзнанието на телесно същество. Съзнанието ни е определено с това, че е живо в едно цяло с тялото. Може да се постулира, че чистото съзнание (ум) е безвременно, а съзнанието на телесното същество човек, като появяващо се и изчезващо спонтанно заедно с раждането и разпадането или смъртта на тялото, е определено времево съществено чрез това срещутечение на разпадане и синтез на телесното същество. Този процес на живото тяло ни е добре познат от наблюдението. Познат ни е и процесът на отслабване и усилване, чезнене и възстановяване на съзнанието. Познат ни е и необратимият поток на събитията в интенцията, който бележим с думата „време”.

Тук се прави опит да се разбере времето чрез живота, като се разберат неговата еднопосочност, необратимост и форма от общата форма на живота – форма, която експанзира към своето запазване срещу спонтанното си изчезване.

Това време е времето на възприятието, на „потока на нещата” така, както са възприемани и осъзнавани, перцептивното време.

1. Времето “тече” от минало през настояще към бъдеще. Ние сме родени в миналото, живеем сега и ще умрем в бъдещето. Очакваме бъдеще то и си спомняме миналото. Тази асиметрия наричаме “еднопосочност и необратимост на времето”. В календара, отразяващ тази еднопосочност и необратимост, датите са подредени и се сме-

нят последователно, като по-големите следват по-малките. Феноменологичното време “тече” от момента на раждане. Тогава роденото започва живота си като “възпиране” на хаоса, течащ назад, като му се и поддава. Накрая това време колапсира заедно със смъртта.

2. Външният свят тече от бъдеще през настояще към минало. Нещата идват срещу нас от бъдещето (очакваме ги от бъдещето), минават през нас (преживяваме настоящето) и отиват зад нас (спомняме си и забравяме миналото). Така една и съща последователност се представя по два начина.

Как да обясним тази главоблъсканица?

Нито Кант, нито Хусерл повдигат този въпрос за времето “срещутечение” на телесно поместения Аз и света. Но тези изяснявания вече превъзможват разбирането за времето като чиста празна форма, в която се усеща течението на вътрешния живот (Кант). Оказва се, че Кант е в плен на характерния за философията на Новото време предразсъдък, че “опитът” и “разумът” са различни “инстанции”. Ако пространството и времето са представи, неидващи “от” опита, то те са априорни. Но така се изпуска трета възможност: пространството и времето да са форми на опита, които не идват извън него като негови условия, а са негов телос.

Хусерл се концентрира върху прецизното описание на структурата на осъзнаването на времето, в което:

- разграничава усещано време от възприемано време като “субективно” от “обективно” - предмети съответно на психологията и феноменологията (Гуссерль, 1994, 9);

- въпросът за “произхода на времето” се свежда до въпроса за първичните очевидности-формообразувания на неговото осъзнаване и се разграничава от емпиричния въпрос за произхода на усещанията за време (Гуссерль, 1994, 11). Това изкуствено разграничение затваря пътя за разбиране на формата на времето и формата на съзнанието изобщо като жива човешка форма;

- Хусерл предпоставя посоката и структурата на времето: минало - настояще - бъдеще като

“от само себе си разбиращи се закони: че устойчивият времеви ред е безкраен ред на две измерения, че две различни времена никога не могат да бъдат едновременни, че тях-

ното отношение е несиметрично (ungleichseitiges), че съществува транзитивност, че на всяко време принадлежи по-ранно и по-късно и т. н. “ (пак там, 12)

3. Обяснение. Аз-ът се движи срещу света или светът се движи “срещу” Аз-а чрез това, че Аз-ът е “нетелесен”, а светът заедно с “принадлежащото” на Аз-а тяло е “телесен”.

Аз и тяло ○

→

←

мин наст бъд

Аз-ът - заедно с живото тяло - се движи “от минало” “през настояще” към бъдеще” само ако нещо друго - нежив свят - се движи от бъдеще през настояще към минало от гледната точка на Аз-а.

4. Продължение на феноменологичното обяснение. Времето следователно не тече. Ако времето “тече”, то вече се мисли като положен чрез време обект. Тогава трябва да се обяснява време чрез мета-време, което е безсмислица. Тече светът. Това течение е необратимо подобно на ориентацията на зрителното поле. Зрителното поле е ориентирано от местоположението на Аза с тялото към периферията, напред, към хоризонта: от тук на-там. Времето поле е ориентирано от хроноопределеността настояще напред, към хоризонта, към бъдеще, като назад обхваща отрицателна величина - минало: от сега към-тогава. Тази ориентация напред е органичен факт: ние експанзираме “напред”, срещу света, който по този начин изтича назад. Експанзията на живота срещу хаоса (физ. ентропия) е “причина” за необратимостта на пространството и времето. Животът тече срещу хаоса. Това е възпроизводство и експанзия срещу безусловната ентропия. В това срещутечение се създава усещането и възприятието за време. Можем да си дадем сметка, че ако липсваше ентропията и обратната на нея експанзия на живота, времето нямаше да “тече”.

Така имаме феноменологично обяснение на асиметрията на “времето” така, както имаме феноменологично обяснение на асиметрията на пространството. Паралелът на феноменологичното обяснение с биологичното може да се избегне. Но биологичното обяснение на живота като обратен на ентропията процес почива върху фундаментални закони на

съвременната наука и характеризира най-съществената характеристика на живота от гледна точка на физичното понятие за необратимост - Втория принцип на термодинамиката. Не е излишно за феноменология, която не приема трансценденталната позиция като изключителна и нямаща връзка с “трансцендентното знание” (Хусерл), да се съпоставя с науката.

5. Нашият ум - свидетел, чистото “Аз”, съзнанието, изглежда най-устойчиво в процеса на развитие, стареене и умирање. Така например съзнанието не го боли, когато тялото изпитва болка. А болката е актуален усет на границата между нас и света, на “триенето”.

В моето изследване използвам непривичното за класическата и съвременната философия “ум” така, както използвам “усещане” и “възприятие”. Няма друга по-точна дума, след като “разсъдък” и “разум” вече имат значения на степени на разумното. Тук няма степени, доколкото умът се представя като единна инстанция. Най-близката синтетична английска дума е “mind”.

6. Всяко “напред” на времето - за неживия свят около живата форма минало, а за живото телесно “Аз” - бъдеще - е определеност, а “назад” е неопределеност (възможност). Това може би обяснява защо ентропията расте безкрайно и защо в живото тяло тя намалява. Плувайки срещу течението на “реката”, срещаме все повече и повече неопределеност, но внасяме все повече определеност. Това обяснява защо например правим наука. Напротив, реката върви към все повече неопределеност, оставяйки на нас част от определеността си.

Не можем да не се позовем на Бергсоно вото схващане за времето, за траенето (durše) като определение на съзнанието. В лекцията си “Съзнанието и животът” Анри Бергс он пише:

“. . . съзнанието означава преди всичко памет. Паметта може и да не притежава широта, може да обхваща само мъничка част от миналото, може да задържа само току-що станалото, но тя е налице; в противен случай няма и съзнание. Съзнание, което не би запазило нищо от миналото си, което непрестанно би забравяло само себе си, би умирало и би се възраждало отново всеки миг: как по друг начин да определим несъзнанието?. . . Следователно всяко съзнание е памет - съхраняване и натрупване на миналото в настоящето. . .

Но всяко съзнание е изпреварване на бъдещето. Проследете направлението на вашия дух в който и да е момент: ще откриете, че той се занимава с това, което е, но най-вече с оглед на това, което ще бъде. Вниманието е очакване и не съществува съзнание без определено внимание към живота. бъдещето е там, то ни зове или, по-скоро, ни привлича към себе си: това неспирно притегляне, което ни кара да напредваме по пътя на времето е причината, поради която непрестанно сме в действие. Всяко действие е завоюване на част от бъдещето”.

. . . Това, което в действителност възприемаме, е известна плътност на траенето, състояща се от две части: непосредственото ни минало и близкото ни бъдеще. ” (Бергсон, 1994, 118 - 119)

В първа глава вече се приведе телеологичното обяснение на Бергсон за съзнанието, което е преди всичко съзнание за време. Съзнанието за време и самото перцептивно време е обяснимо чрез експанзията, правеща възможно възстановяването на формата на възприемания субект в условията на проблематичност на живота, на спонтанно разпадане на всяка форма.

7. Както пространството, времето се възприема от позиция на телесния възприемател, която означаваме със “сега”. “Сега” конструира времево перцептивно поле, което “назад”, обратно на експанзията, в спомена, е “миналото”. Значението на “минало” е, че то не се появява, че се помни. То не съществува някъде “обективно”. Това е сила на феноменологичното обяснение: то обяснява не само еднопосочността и необратимостта на времето, но и факта, че миналото и бъдещето някак неясно “не съществуват”. Тази главоблъсканица, която накрая анихилира времето, унищожавайки като несъществуващи миналото и бъдещето и свеждайки до непро. тяхна точка настоящето, намира своето решение. Просто няма никакъв смисъл изказване за “обективното съществуване” на минало, настояще и бъдеще. Настоящото има твърдо съществуване като безусловен времеви център, модус на телесния (или телесно поставилия се) Аз. Бъдещето и миналото съществуват като задно и предно отекващо полево отстояние: животът “осветлява” все по-слабо от центъра - сега, в две посоки - миналото и бъдещето, назад и напред, чрез спомена и очакването. Така, разпростирайки се назад и напред, лъчът на съзнанието успява да обхване и регистрира движението ни срещу хаоса и да ни ориентира за събитията във

времето, да ги организира телеологично така, че да оцеляваме. (Според Мартин Хайдегер времевостта на битието е черта на човешкото битие, което е “битие към смъртта” (“Битие и време”).

Така се обяснява Хусерловия “хоризонт”, в който се допълват актуалното възприемане на времето - интенцията - с представите за миналото и за бъдещето - ретенцията и потенцията. И трите модуса са разбираеми чрез насочеността на възприятието към експанзията. Ние “осветяваме” най-силно областта “сега”, в която протича актуалното ни действие или просто ориентация. Нашата енергия е ограничена. За “осветяването” на бъдещето и миналото тя се разпределя с намаляване към периферията на “хоризонта”. Без дадеността на целия хоризонт времето няма никакъв смисъл. То няма и да съществува, ако не очакваме и не помним, а само “преживяваме”. А помним и очакваме, за да подреждаме нашите жизнени актове така, че да запазваме тленната си телесна форма.

8. Една физична теория - Специалната теория на относителността на Алберт Айнщайн - придвижва западната представа от невярното “абсолютно време”, което изглежда близо до всекидневната представа, но я лишава от център, до принципно различната центрирана и ориентирана представа: времето се установява и мери само от една отправна система, както и пространството.

“Нека на кораба има часовник, конструиран точно така, както съответните часовници на Земята. . . Тогава на основата на постъпващи от космическия кораб съобщения наблюдателят на Земята е в състояние да контролира правилността на корабния часовник. Той ще дойде до заключението, че часовникът върви малко по-бавно, отколкото земния часовник. Космонавтът, който по сигнали от Земята, също може да съпостави хода на своя часовник с часовника на Земята, ще дойде до противоположен извод: за него по-бавно върви часовникът на Земята. Как тогава въобще е разумно да сравняваме времето на земята и на кораба? Кога следва да се наричат две събития “едновременни”, ако едно от тях става на Земята, а друго далеч от Земята, на космически кораб?. . . Поначало не може да се реши, къде в този интервал се намира точката на едновременност. За нашата тема е достатъчно, впрочем, да отбележим обстоятелството, че в новата сфера на опита думата “едновременност” поначало е загубила смисъл, подобно на това, както в космическия кораб губят смисъл понятията “горе” и “долу”. . . (Гейзенберг 1987, 213)

9. В пространството възприемателят променя позицията си спрямо това “тук”, и отива в друго “тук”, като може отново да се върне в това “тук”. Във времето възприемателят се движи без участие на волята непрекъснато от едно към друго и към по-следващо “сега”, които сякаш следват някаква “обективна скала” Такова е Бергсоновото “траене” (durše). Не може Аз да се върне от едно следващо “сега” към едно минало “сега”. Човек не може да стане по-млад, а постоянно остарява.

10. Така в пространството човек експанзира във всички посоки и променя произволно гледната си точка, докато във времето той няма избор. Времето е “съдбата” на крайното телесно същество. Само в течащ (а такъв е телесния) свят човек става времево граничен. Без течението не може да се очертае човешкият път от раждането до смъртта. Когато това течение - телесният живот - престане, времето просто изчезва. И само в тримерен пространствен свят човек е ограничен и органичен.

11. Феноменологично времето е зависимо изцяло от телесния Аз. Няма смисъл да се говори за време извън жизнения свят, структуриран около Аз-а. Следствие: всяко времево отношение на едновременност и последователност има смисъл само за един “Аз” или за група възприематели в една физична област (в една отправна система).

12. Жизненото време има съответно два модуса : траене (durše - Бергсон) и последователност. Траенето е израз на непрекъснатата историчност на живота. Няма прекъсване и няма спиране на тази линия, докато тече животът. Линията се чертае непредвидимо и не е разложима на моменти. Тя не се сумира от части (Анри Бергсон, Освалд Шпенглер).

Скоростта на “траенето” се определя количествено от интензивността на потока на живота, от количеството експанзия за единица време. Ритмите на живота в последователността се определят от свойствата на организацията. Всеки акт има своето органично място. Животът е толкова по-интензивен, колкото е по-интензивна степенята на възстановяване на формата и респективно на усвояването (подрежданто съобразно нея) на нови пространства.

13. Умът - свидетел на болки и радости свидетелства, няма пряка органична детерминираност. Той сякаш е вън от организацията на пространството и времето, макар, че сетивата са зависими от тази организация. Разликата между сетивата и ума е, че сети-

вата са телесни, а умът е нетелесен. Умът разбира и неща, които сетивата не дават и възприятието не възприема. Умът не изпитва радост и болка. Това насочва към мисълта, че умът не е подложен на времево и пространствено организиране. Реката тече “назад” през нас, защото ние я “отхвърляме”. Но в един момент - при смъртта - тя ни настига. И тогава времето спира да тече - реката, срещу течението на която сме плували, ни понася в своето течение, а чистият Аз, ако остава, остава безвременен. За него реката изчезва.

14. Ако умът съществува независимо от тялото и е вечен (Будизъм), то живото тяло е начин той да бъде поставен в този свят. Чрез това тяло умът се адаптира и “проглежда” във “физичния свят”. Умът стои вечен (санскр. дхарма-кайя, космическо тяло на Буда), но е въплътен в тяло и го тегли да устоява (санскр. самсара). То обаче е тленно и устоява само донякъде (Щербатской, Ф. Концепция буддийской Нирваны. М., 1988). “Съставното от елементи (санскр. дхарми) се разпада” (Маха-пари Нирвана сутра). Времето го повлича надолу.

(Според будизма умът се въплътява и придобива земен живот, защото бива повлечен като визира външен сетивен свят - свят на страсти. Той е заблуден (санскр. авидя) и се увлича във водовъртежа на сетивното животно след живот по силата на своята деятелна причинност (санскр. карма). Поначало умът стои във вечност и няма смисъл да се въплътява, защото всяко въплътяване е страдание, безнадеждна борба срещу хаоса на света. Такава е основната мисъл на късния будизъм). Ако изтълкуваме будистката представа феноменологично, то в живота си вървим към началото на реката на времето, към началото на света, който се разпада, търсейки изворите на реда. И когато нашето човешко тяло като счупен сал ни изостави, ние го оставяме на течението на реката и може би придобиваме ново тяло - с което продължаваме напред срещу потока на времето, на света, на хаоса. В края на краищата ние изоставяме всяка телесност, всеки въплътен живот, а с това и всяко времево ангажирано течение напред, към нови хоризонти и напред, към бъдещето. С това жизненият свят, какъвто го описваме, изчезва. Изчезва времето, пространството, природата, възприятието, основано върху телесни сетива.

15. Времето е организирано първо, като форма съгласно зададената човешка форма. Второ, времето, както и пространството, образуват йерархия от арт-подребди, интерпретации. Те са културни факти.

Според Шопенхауер “Египет увековечава” . За това говорят пирамидите и мумиите, но не само те. Известни са точните данни за управление. Увековечават се чертите на лицето. В същото време от дорийските царе не са останали дори имената (Шопенгауер, А. , 1992, с. 293). Индия не си знае историята и не я пише. “Калпите ” са неопределени периоди от време. За тях е важна противопоставката на потока и вечността, на колелото на самсара и покоя на нирвана. Западът мери времето и живее в разграфено време. В това отношение “Аполоновата” (античната) култура се различава от “Фаустовата” (нововременната) по това, че докато първата живее в органично и затворено време-пространство (Космос), втората живее в аморфно отворено безкрайно математическо време-пространство. Поради това именно светът на Новото време е доминиран от математическата физика на Галилей.

16. Стивън Хокин г е един от физиците, които казват нещо съществено ново от философска гледна точка за времето.

“В сингулярността както общата теория на относителността, така и всички други закони не важат: те не могат да предскажат какво ще излезе от сингулярността. Както вече обяснихме, това значи, че можем лесно да изведем Големия взрив и всички събития преди него извън теорията, защото не оказват влияние върху това, което наблюдаваме. Пространство-времето би трябвало да има граница — начало в Големия взрив.

Изглежда, че науката успя да разкрие група закони, които в границата на принципа на неопределеността ни казват как ще се развие Вселената с времето, ако познаваме състоянието - в какъвто и да е момент. Може би тези закони са били предопределени от Бог; но изглежда, че той е оставил Вселената да се развива според тях и вече не се намесва. Но как е подбрал началното състояние или конфигурацията на Вселената? Какви са били “граничните условия” в началото на времето? [. . .]

Научните закони не правят разлика между посоките напред и назад във времето. Съществуват обаче поне три стрели на времето, които разграничават минало от бъдеще. Това са термодинамичната стрела — посоката на времето, в която хаосът нараства; психологичната стрела — посоката на времето, в която помним миналото, а не бъдещето; и космологичната стрела — посоката на времето, в която Вселената се разширява, а не се свива. Аз показах, че психологичната стрела е по същество една и съща с термодинамичната.

Така че двете винаги имат една и съща посока. Условието “без никаква граница” за Вселената предсказва съществуването на добре дефинирана термодинамична стрела на времето, защото Вселената трябва да тръгва от гладко и подредено състояние. А причината да наблюдаваме съгласие между термодинамичната и космологичната стрела е, че разумни същества могат да съществуват само във фаза разширение. Фазата свиване ще бъде неподходяща, тъй като няма силна термодинамична стрела на времето. [. . .]

Законите на гравитацията са несъвместими с доскорошното схващане, че Вселената не се изменя с времето; фактът, че гравитацията винаги е привличаща, налага Вселената да е или разширяваща се, или свиваща се. Според Общата теория на относителността в миналото трябва да е имало състояние на безкрайна плътност, Големият взрив, което състояние е фактическо начало на времето. Също така, ако цялата Вселена отново колапсира, ще трябва да настъпи друго състояние на безкрайна плътност в бъдеще, Големият срыв, който ще бъде краят на времето. Дори и цялата Вселена да не претърпи повторен колапс, пак ще има сингулярности в локализирани области, които ще колапсират и образуват черни дупки. Тези сингулярности ще бъдат краят на времето за всеки, попаднал в черна дупка. В Големия взрив и в другите сингулярности всички закони престават да важат, така че Бог ще има пълната свобода да избира какво да става и какво да е началото на Вселената.” (Хокинг, С. , 1993, с. 123, 150, 168).

Стивън Хокинг в стройните си разсъждения за началото и края на Вселената навежда на две много важни положения за това изследване:

1. Отказът на физиката да се занимава с възникването и изчезването като със “сингулярности”, в които просто няма физични закони, значи, че науката не може да говори теоретично за началото и края като граници на света, единствено който тя изследва. Не може да има теория за нещо възникващо, както и за нещо изчезващо. Значи не може да има теория за раждането и смъртта. Не може да има теория за граничното.

2. Именно в сингулярността на Големия взрив Вселената е била определена като “гладка”, “подредена”, започваща от ниско ентропийно равнище към постепенно разпадаване и хаос. Следователно произходът на реда и с това произходът на живота във Вселената и на Земята са отвъдни събития, които не могат да се обясняват. Самите физични закони и константи не могат да станат обект на обяснение. Те сякаш са плод на Творческа воля.

Или както Витгенщайн смята, това, какъв е светът, се намира извън света.

Литература

Бергсон, А. *Интуиция и интелект*. С., 1994

Витгенщайн, Л. *Логико-философски трактат*. – В: Избр. Съч. С., 1998

Гуссерль, Э. *Феноменология вътрешного сознания времени*. СПб, 1994

Гейзенберг, В. *Язык современной физики*. – В: Шаги за горизонт. М., 1987

Щербатской, Ф. *Концепция буддической нирваны*. М., 1988